

Vol XXXVII (37) No. 184 07 Tarik Naitung (July) 2026

Sumar bha ia ka rukom bam ban ioh ia ka jingkoit jingkhiah

Ki jingbam ki dei kiba donkam tam ia ka met jong u briew bad khlem ka bam ym lah ban im. Ka jingduna jingbam ha ka met

ruh ka wanrah ia ka jingshitom bad ka jingpalat jong ka bam ha ka met ruh ka wanrah jingshitom kumjuh hi. Kumba long kiwei pat ki jingdonkam jong ka jingim u briew ka bam ka dei ban long kaba biang ym ban palat ne duna. Ka jingbam ia ki jingbam kiba bha bad kiba tei ia ka met ka wanrah ia ka jingmyntoi bad ka ai ia ka jingkoit jingkhiah, hynrei ka jingbam ia ki jingbam kiba sniew bunsien ka wanrah jingeh ia ki briew shimet bad bunsien la shem ba ka daw jong ka jingpang jingshitom ka dei na ka daw jong ka jingbam kulmar ia ki jait jingbam kiba ktah ia ka jingkoit jingkhiah jong ka met. Namar kata khnang ban ioh ia ka jingkoit jingkhiah baroh ngi donkam ban nang ban bam ia ki jingbam kiba bha bad ki ban ym pynsiew ia ka met. Ka jingbam hi ka dei ka dawai bah kaba khraw kaba ai ia ka jingkoit jingkhiah lada ngi nang ban bam kat kum ba dei biang naka bynta ka met jong ngi. Kumta ka long kaba donkam ban sngewthuh ba ka jingkoit jingkhiah ka don ha ki kti jong ngi hi.

Bun ki khniom bad kynnoh ba ki jingbam ha kine ki sngi kim long shuh kiba biang bad kiba koit ba khiah namar ba la bun palat ka jingai dawai (chemical) naduh ki jhur, ka doh, ki soh, wat haduh ka umphniang bad kiwei pat ki jingbam ba la song ha ki jingsong bad kiwei kiwei de. Kawei na ka jingshitom kaba kham kynrei eh ha kiba bun ka dei ka jingshitom kpho bad kane baroh ka dei beit na ka daw jong ka jingbymbiang ha ka rukom bam. Ha kine ki sngi la iohi ba kat shaba leit ki dap tang ki jaka die jingbam na ka bynta ki paidbah, kumta bun ki mlien bha ban bam ia kine ki jait jingbam. 90% na kine ki jingbam la shem ba kim ju salia ia ka jingkoit jingkhiah hynrei ki longbeit kumno ban kama! bad pynbiang ia ka jingdawa ki paidbah. Kum ka nuksa wat ki jhur ba pyndonkam bunsien kim ju sait khuid satia ia ki.Kine ki jingbam bunsien ki dei kiba bun bha ka umphniang bad ka khlein kumta kim da long eh kiba na ka bynta ka koit ka khiah.

Ki briew kiba nang bam bam la iohi ba ki long ki briew kiba koit bakhiah bad ka long kaba eh ban shem ia ki briew kiba nang bam sumar ia la ka jongoit jingkhiah ha kine ki sngi. Bun kim salia satia ia ka jingkoit jingkhiah nalor ba ki jingbam kim long kiba paka shuh, pynban ki briew ki dang bam ia kiwei pat ki jingbam kiba sniew kum kaba dih duma bad bam ia ki khaini, raja bad kiwei. Man ka por ba ki leit ban shah sumar ne iakynduh ia ki doktor ba ju batai ba ka jingkyrni ka jingdih sikret ne duma bad ka jingbam duma ki long kiba sniew bad kiba ktah ia ka koit ka khiah, hynrei kane kam shym la pynphikir satia ia ki paidbah. Ka jingkoit jingkhiah ka don ha ka kti jong u briew shimet shimet ban phikir ia la ka jong ka jingim, palat nangta ka shong ha ka bor jong ka mariang.

Ha ka por jong ka jinglong samla ha ba ka bor met ka dang biang bad ba ka bor jong ka jingialeh pyrshah ia ka jingpang ka dang khlain, kam da don jingktah than eh ia ka koit ka khiah, hynrei wat la katta ruh bun ki samla ki ud bad ki mad shibun ki jait jingpang. Ha kine ki sngi namar jong ka rukom long ka rukom im namar jong ka jngkiew ka ioh ka kot, ha kaba wat ki khynnah ki lah ban ioh kat kaba ki kwah namar ba ki kmie ki kpa ki pynbiang ia ki, bun ki khynnah kim kham bang ban bam ia ka ja bad ki jingbam kiba tei met, hynrei ki kham sngewtynnad ban bam da ki jingbam kai kum ki chips, ki shoklet, bad kiweipat. Kumta wat ki khynnah rit ruh ki mad ia ki jingpang kiba ktah khamtam eh ai ka kpho.

Kiwei pat ki jingpang kiba kynrei bha ha kine ki sngi hapdeng jong ki briew kiba la khamsan ki long ka jingpang shini (blood sugar), ka jingpang high blood bad kiwei pat. Kine ki jingpang ki la dkhat ia kiba bun bah ki mynsiem briew, namar ba kiba ngat ia kane ka jingpang ki shem jingeh shibun ban ioh khiah namar ba ki hap ban kiar na ki jingbam. Ki don ki briew kiba ong ym lei lei lada iap halor ka bam, kane ka long kaba bakla shibun eh namar ba hapoh ha lade ym don iwei ruh iba kwah ban iap bad baroh ki bam khnang ban im. Na ka bynta kito kiba dei ban kiar ia ki jingbam kiba ktah ia ka met jong ki, ka jingbam kam iapher satia na ka kyiad bad na u drok namar ba ka pyntroin ia ka met jong ki.

Tang kawei ka buit kaba rieh ba kito kiba ngat ha kitei ki jait jingpang ka long ba kin sngewthuh shai kdar ia ka jingmut jong ka jingim bad ka jingbam. Haba kum bam ia ka jingbam kaba ktah ka jingbang ka neh tang da ki minit bad ka jngbabe ka tied man la ka khyllip mat bad ka jingkoit jingkhiah ka nanghiar nanghiar. Kumta kawei ka nuksa ka long, kumba ka bam kaba bang ka pynkmen ia ka mynsiem ka jingkoit jingkhiah ka kham pynkmen da ka spah shah. Ia ka jingkoit jingkhiah lah ban lehkmn bad sngew shilynter jingim katba dang ring mynsiem hynrei ka jingbam bakla ka dap tang ka jingbabe.Namar kata donkam ban nang ban bam bad lehkmn ha ka jingkhiah kran.

Hato donkam ki Startup Business?

“Na pha ka Ri jong nga

Ki tuid ki um rupa” - Soso Tham

Ka long ka ba sngew diaw haba pyrkhath ia ka jingioh kam. Kum u samla nga ruh nga pyrkhath bha ia kane. Nga pyrkhath ban ioh kam ka ba biang tulop. Nga thied Employment News, kham bun ban ia ki kot khubor. Nga ap khmih lynti lyngba ki byrta ki shula ioh don ki khubor laitkam. Nga leit mareh ban thep kam ha man ba lait na ki ophis sorkar. Nga ieng lain, nga ia knieh lain,nga mareh sharum shaneng. Ka durlanot! Ka durlanot! Kat shaba phai tang ka durlanot suda. Ban ioh kam la shitom la jynjar. Don lei kiba nang sa ka ktien pynsmiej, ym ithuh briew ym ioh. Phuit ka sabuit ia kum kane ka rukom pyrkhath. Para samla,don ka lad ban sdang trei. Kaba la long u thied snam, u budlum iaka ioh ka kot ki Ri ka pyrthei; kata ‘ Start-up Business’.

U SYMBAI KA PYRKHAT THYMMAI

Kiei ki Start up business? ki dei ki kam ba trei lyngba ka jingiarap ki kor internet (online). Lane ki kam ki ba kham pyndonkam da ka buit (ideas) ban poi sha ka thong. Ka business ka ba iaid ryngkatbad ki jingstad ka juk. Kine ki kam kim sah kut tang ha iew shnong (local market). Hynrei,ki ba lah ban poi sha ki iew pyrthei ki ba heh (Global market). Ki dei ki jingpyrshang ban pyni iaki rukom trei business thymmai. Kane ka iarap ban pyniapher hapdeng ki kam ba rit (Small Business) bad ki Startup. Namar kine (small busi-ness) kim da don kam ban pyniar ia ka iew ka jong ki. Hynrei ki start up ki ialeh ban poi sha ki iew bah (Global Market). Ki lah mo ban khyllie iaka ioh ka kot? Ha ba jubab iakane u Karma Bhutia (entrepreneur.com) u ong:

Startups ka dei ka pdeng jong ki lad ki buit thymmai bad ki long ki lad ai kam ai jam ban kyntiew ia ka ioh ka kot ka Ri. Ka wanlam ki jingiakhun (competition) ba khampher ha ka jylli ka ioh ka kot. Ki long ki kompani ki ba pher, namar ki iarap ban wanrah shuh shuh ki jingiakhun ba pher ha ka jylli iadie iathied. Kane ka pynim bad iarap pyntyllun iaka ioh ka kot, ka pynlong ban kiew irat, u riew shi met ruh um ioh lad ban shim sting iaka kam. Ki Startup ki pyntyllun, pynioh kam ha ka jylli jong ka.

Kumno ngin trei ia kane ka kam mynta? Shah ianga ban maitphang halor kane. Bad nga tharai ki samla ki ba kham shemphang kin nang pynjanai. Ki start-up business ki long ki business ki ba kiew sted ha kylleng ki Ri. Ki long ki business ki ba kham noh mynsiem bad kham tur bha. Ki long ki business ki ba pher na ki rukom pyrkhath ki ba rim. Ka jingsdang lyngba ka kor internet ka long ka jingseng ia ka nongrim. Ki ba bun ki kam mynta ki leh lyngba ka kor internet (online). Ki websites, ki mobile apps, ki ba bun ki mih ban pynsuk. Kine ki iarap bha ban pynjanai ia ka rukom trei kam (services) ka ba ki ai ia ki nongthied nongpet (customers). Ka jingiaid lynti ka jong ki ka iarap iangi ban ioh mynsiem ban pyrshang. “Kikompani startup ki bynrap ia ka ioh ka kot ka Ri,”ong ka Nidhi Singh (entrepreneur. com).

Ki jingtrei kam startup ki pyniar ia ka khaai ka pateng. Kine ki long kum ki jingtrei ba don ka bor jem (soft power). Ban kham iashai halor kane ka phang. Ngin iaphai sha ka jingbatai u Joseph S. Nye (Soft Power, 2004):

Kaei ka bor ba jem? Ka dei ka jinglah ban ioh ia ka ba ngi kwah lyngba ka jingkhring ym da ka jingpyni bor lane da ka dor. Ka mih na ka jinglah ban khring lyngba ka kolshor

“Ka akor ka burom ki khynnah mynta”

I.R Dkhar Nongthymmai Shillong

Ha kane ka juk mynta, ka akor ka burom jong ki khynnah naduh kiba dang rit haduh kiba la samla , ka la nang hiar nang hiar. La bun ki nongthoh ha ki kotkhubor ha kine ki sngi , kiba la iakynduh bad pynpaw halor ka jinghiar ka akor ka burom jong ki briew mynta.Ngi shem ba ka akor ka burom jong kiwei ruh ki jait bynriew ka la nang hiar nang hiar ha kine ki sngi mynta.ia ngi ki Khasi-Pnar bad jong ka jylla, la niew kum ka jait bynriew kaba don akor don burom namar ka la long shisha kumta . Ki briew kiba nabar haba ki wan shane, ki lap bad ia kynduh ia kane bad ki da ai nam ai burom ia ka jingdon don akor .

Hynrei katba nang mih ki sngi ka akor ka burom khamtam ki khynnah rit haduh kiba la samla, kim don shuh ka akor ka burom ia kiba la heh la san, ia ki tymmen ki kro. Don ki daw balei ki khynnah mynta kim don shuh ka akor ka burom. Kawei na ki daw ba kongsan eh, ka dei na la iing na sem, na ki kmie ki kpa. Dei ki kmie ki kpa kiba sneng ba kraw, ki hikai ia la ki khun ki kti jong ki ha iing ha sem. Hynrei dei lehse ruh na ki nuksa jong ki Kmie ki Kpa. Haba ki kmie ki kpa ki iamai iania, iakajia maja para ma ki ne kim don shuh ka akor ka burom hapdeng jong ki, ki khun ki kti jong ki iohi ki bud bad hiar sha ki. Ki kmie ki kpa jong kane ka juk kim don por shuh ban hikai ia ka akor ka burom ka ki khun ki kti, lait tang kumno ban pynbiang ia ki jingdonkam jong ki.

Ha kawei ka sngi, ba la miet katba nga la iaid lynti bad jam sha shiliang ka surok, Kawei ka taxi kama! ka la wan naneng khlem pynmeh light bad nga khlem iohi. Nga lah jam sha shiliang surok bad nga ong ia uta u driver , balei

ka Ri, ka saiñ hima, bad ki rukom trei kam. Haba ki rukom trei kam la iohi kum ka nongrim ba skhem ha khmat ki ba bun balang, ka bor ba jem ka phriang.

Kum ka jing lamlynti; ngan shim ia ka wei ka lad ai kam. Ha ki sor bah, Kawei na kita ki kam ki dei ki dukan die bam ba bun rukom. Nga kynnaw ha ki por ba nga don ha ri thor, ki jait jingbam aiu ba ngim ioh. Don ki ba ngi pyndonkam da ka apps (Food Panda, ter ter), don ki ba ngi shu phone. Ki jingbam ki la poi ha tyngkong. Kane ka long ka business ka ba iaid bha. Ngam ong ba don tang kine, hynrei kine ki long tang ki nuksa. Bad ki nuksa ki ba ngi donkam ban saiñdur ha ka Ri Hynnñiewtrep.

Ban ia ka ba ieng laiñ ha ki ophis sorkar. Nga tharai kan kham lah ki Startup. Ngì don ka internet, ngi don ki jingdonkam baroh ha la ka Ri (resources). ia mynta ngi donkam sa tang ka buit (ideas) ban pyn urlong ia kane ka rukom seng kam. Bad ki jing lap bad ki syngkhong thymmai (innovation).Set ki skhor! ko samla na ki kyntien pyntieng ki khongphong jabieng. Phi don ka nongrim ba skhem ha ka lawei. Ban long kum ki khlur ba lam lynti. Ka jingsdang ka lah ban shim por, tangba wat sangeh. Katba dang shah shoh katta ka mynsiem kan satar. U myllung ka Ri u ong:

La ka sngi ka shoh,

Lyer pyngad phin ioh bam;

Ha ki kam ba ni baroh,

Hangta keiñ rieh ka nam.

KAEI PAT BAN TREI HANGNE?

Ki kyntien u nongjop Nobel Prize Muhamad Yunus (Banker to the Poor, 2006) ki long ka jing btin lynti:

Lada ngim pynlong ka jinglong ka ba lah ban ai lad iangi ban wad iaki jingduna ha ka rukom trei, ngin ym lah ban shem kaei ba ngi don hapoh jong ngi .

Ngi la ioh ka jingmut na ka jingthoh na ba sdang. Kaei pat ban leh hangne haba la don lut ha Shillong? U Drew Meclellan(entrepreneur.com)ha ba batai shaphang kane, u ong, kalong ka ba donkam ban sngewthuh shwa ia ka busi-ness. Ban tip hangno ban rung bad kumno ban leh. Kaei ban ai ia ki nongthied nongpet.Ka jingpyniapher ka long ka lad ka kabu ban pynphriang ia ka kam lade.Kine ki long ka jingpynshai ka ba batai kumno bad kaei ban trei. Baroh ki ba wan shane (Shillong) ki ong, dang duna ha ki bun bynta. Kum u samla ba ksaid ban seng kam, kane ka dei ka kabu. Ki nongthied ki nongpet, ki nongshang suwari, shang pyrthei, ki kwah ka ba bha bad ba suk. Ka kam kum ki nongseng (entrepreneurship) ka sdang nangne.

Kum ka prad lynti: Kine ki long ki ba dang donkam ban pynjanai ha ka rukom trei bad shakri, kita ki long, Tourism, Transport and communication, e-market, agriculture, ter ter. Ban pynsuk iaki nongshang pyrthei ha ka leit ka wan. Ka jingpynbiang iaki jingdonkam ki nongshang pyrthei (Tourist). Ban don ki kali ki trai muluk ban leit sha ki jaka ka Bri u Hynnñiewtrep (Tourist Taxi).Ka kyndew jong ngi ka long ka ba kyrkhu kyrpang da u Blei. Ki jhur ki jhep (Organic) ki ba pher ba pher ki mih. Ki donkam ban pyntip paidbah (Promotion).Lyngba ka iew iadie iathied da ka internet (e-commerce) kaba ngi lah ban trei. Ngi donkam ban sdang kata ka la biang. Ngi lah ban seng business ki ba bun jaid hangne. Ka long ruh ka ba donkam ban twad buit bad pynwan dur ia ki jingtip ka ba ngi ioh na kiwei. “Ka nar ka shut iaka nar;kumta u briew u shut iaka khmat u lok jong

u.” Prob 27:17.

KUMNO KAN SAIÑDUR `AKA JAIDBYNRIEW?

Ka long ka jingkylli ba ngim donkam ban iatai iathir. Namar ka daw ka la skhem triang. Kan iarap iaka jaidbynriew jong ngi ha ki ba bun syrtap. Kan iarap iaka rukom im bad ka ioh ka kot (Socio -Economic Life). Kan iarap ban pynskhem iaka kolshor khaai u Hynnñiewtrep (Trade And Commerce). Kankhyllie pat ia ka ioh ka kot (Economy) ka ba la shah tyllep. Haba wan ka kyntien Jaidbynriew ha khmat. Ka malade ka long kum ka syrngiew. Peit bha ia ka syrngiew ioh ka wan lam tang ka jem rngiew. Khamtam haba iakhleh lang ka ‘jaidbynriew’ bad ka ‘business’. U riew shemphang S. J. Duncan (“My Shillong” Shillong Cente-nary) u ai ka jingmaham shaphang kane ka ‘malade’.Ka la jia ha ki por ba don ki ba thmu ban iarap ia ki nongrep soh. Ha ki kyntien jong u:

Da ka jinglong, ngi dei ki hangamei (malade)...baroh ki jingpyrshang ban weng iaki jingeh ha ka imlang ka sahlang, ka ioh ka kot (kum ki thnam sabon)ka bthei noh ka hangamei...ki kynhun iatrei lang ki kiew lane hiar katkum ka jingdon u khniang hangamei, lane ka wei pat ka daw, bym trei hok ki nongialam.

Ban iada naka malade ka hangamei, ngi donkam ban sngewthuh ka jingkordor ban trei lang(cooperation). Ka jingiatrei lang ka bynrap ia ki jingduna bad kan pynlait na hangamei. Ha ki Startup ruh donkam ka jingiatrei lang.Nga ngeit ruh kane kan iarap ban teh lakam ia ka jing kyrduh kam. Bad kan iarap ban lait na ka jing shaniah tang ha ki mahajon rithor ban tyllun ki iew ki hat. Ngi la rieh tngen ha ki jingisynei ki mahajon ri thor. Imat ka bainong, ka long ka jing hiar arsut ka khaai ka pateng? Ka dei ban don ka lad ban iatrei lang bad ka hok trai la tyngkai da ki trai muluk.

Samla! kane kan iarap shibun eh ban lait na ka jing pynsyrwa ia ka jingstad. Ka buit thymmai (innovation) kan ioh ban shong syaid ha ka jaidbynriew. Ka ba donkam ka dei ka jingsdang ban trei ia ka kam. Wat ap tad ynda dep degree ban sa seng kam. Seng kam kam don pud, kam don kyndon ia ka rta. Ki samla, ki tymmen ki kro ki lah ban seng. Ai ba kan hiar pateng ka kam, ym ban kut tang ha ka pateng ki nongseng (Krieshon Rappthap, Ka JingbymeH Spah Bad Ka Kheñ Jait.2005). Ki rympei ha ki por mynshwa kim ban jur ia kane. Ba ka khaai donkam ban hiar pateng sha ki khun (lane ki khun shynrang). Ba ka kam ba la seng kam ym sepei. Keiñ noh ka kolshor ban ong ba ki khun shynrang kim dei ban ioh bynta. Namar ki dei ki nongmih iing? Kata kam long shuh ha kane ka juk mynta. Hikai ia ki khun ban bteng iaka lynti ba la suid la shor da phi ki nongseng kam (kpa-kmie). Kane kan iarap ban pynbeit ia ka pyrkhath thymmai na la ka rympei bad skhem ka tynrai.

Kyntang ia wai, lada don ki ba artatien (iaka rukom pyrkhath) lane ieng ha ka jingbym lah ngeit. Nga kwah ban pynkynnaw iaphi ka wei. Ha baroh ki jingiaid lynti- na ka jingduk sha jingriew spah, jingkyrduh sha ka pahuh, na iing trep sha iing paki dulan. Ki la ju long teng tang ki jing artatien, ba ym lah ban poi shata. Hynrei ka por ka pynkylla ia kita ki rukom pyrkhath. Hynrei nga wanrah ia ka jinghikai shong sbai ksiar na rympei. Wad ia u Trai un pynskhem ia ka jingkwah ka dohndu. Jer 29:11, “Naba nga tip ia ki jingmut ki ba nga pyrkhath shaphang jong phi, ong u Trai... ban ai jingkyrmen ia phi ha ka por ba kut jong phi.”Ngam artatien ba ki ba la thoh kin ur long. Ka jaidbynriew kaba wad ia u Trai kam ju sakma lynti.(Phaidien)

khynnah khynthei bad shynrang naduh kiba dang rit, kiba la leit skul haduh kiba la samla shaphang ka akor ka burom,ka ktien ka thylliej, ki jingleh bad kiwei kiwei. Haoid, ym baroh ki kmie ki kpa kim ai ia ki jinghikai, jingpyni bad pynsngewthuh ia la ki khun ki kti. Hynrei ha kane ka juk beh kam mynta, wat ki kmie ki kpa ruh kim don por shuh ban sneng ban khraw , bad kaba kongsan ia ki khynnah ban hikai ia ka akor ka burom ia la ki khun ki kti jong ki.

Haoid ki skul ruh ki don ka bynta kaba khraw bad kongsan ia ki khynnah ban hikai ia ka akor ka burom, ym tang ia ka jingpule, jingnang jingstad. Hynrei wat ki skul ki college ruh kim don por shuh ban hikai ia ka akor ka burom ha kane ka juk mynta. Ki hikai beit tang ia ka jingpule kim salia shuh ia ka akor ka burom ne ka jingleh (behaviour) jong ki. Shuh shuh, ka Balang ruh ka don ka bynta kaba kongsan bha ha kaba hikai ia ka akor ka burom ia ki khynnah. Ha kane ka por mynta ki Balang , la ha kano kano ka Balang , ki don da ki skul ne ki klas man ki Sngi u Trai ban hikai shaphang ka jingtip ia ka ktien U Blei, Ka tip briew tiplei kaba iaid ryngkat-ryngkat ka akor ka burom ia ki khynnah. Hynrei la kata ruh kane ka jinghikai ia ka tiplei tipbriew ka akor ka burom ban tei ia ka longbriew manbriew jong ki khynnah ka long kaba donkam haduh katta katta. Ka long thik kum ka nongrim ne foundation ka ban tei ia ka ha ka jingtip, jingsngewthuh ka longbriew manbriew jong ki lashai la shisngi.

Dei ha kane ka nongrim, kaba ka jinghikai jong ngi ki Khasi naduh ki longshuwa manshuwa kaba ong”Ka akor kaba tam ha kane ka pyrthei”. Ka dei ka tynrai duh kaba pynlong ia u briew ne ka briew haba u leh u kam ne trei ktah ha kano kano ka bynta ha ka jingim jong u/ka.(Phaidien)